

DIJALEKTOLOŠKI I FRAZEOLOŠKI PRINOSI INOVACIJE

Mira Menac-Mihalić FRAZEOLOGIJA NOVOŠTOKAVSKIH IKAVSKIH GOVORA U HRVATSKOJ: S RJEČNIKOM FRAZEMA I ZNAČENJSKIM KAZALOM S POPISOM SINONIMNIH FRAZEMA

(Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje - Školska knjiga, Zagreb 2005.)

Knjiga *Frazeologija novoštokavskih ikavskih govora u Hrvatskoj* izrađena je u sklopu znanstvenoga projekta *Istraživanje hrvatske dijalektne frazeologije*. Autorica je sa svojim studentima u okviru predmeta *Hrvatska dijalektologija* na Filozofskom fakultetu u Zagrebu prikupljala i istraživala frazeme u više od stotinu hrvatskih govora. U ovoj je knjizi obradila i predstavila samo dio prikupljene frazeološke građe: oko 4000 frazema potvrđenih u 14 govora novoštokavskog ikavskog dijalekta u Hrvatskoj.

Autorica uvodi čitatelje u frazeološku građu opsežnijom dijalektološkom studijom o fonološkim, morfološkim, tvorbenim i sintaktičkim značajkama novoštokavskih ikavskih govora (11-103). Glavnina se knjige - sukladno naslovu - bavi frazeološkom tematikom (105-472). U pristupnom dijelu autorica iznosi u frazeologiji ustaljenu klasifikaciju frazema na: fonetske riječi, sveze riječi i rečenične frazeme. Uz objašnjenje svakoga tipa daje njihovu podjelu prema morfološko-sintaktičkoj strukturi i potkrepljuje ih mnoštvom primjera. Unatoč činjenici da su frazemi po svojoj naravi stabilne

strukture, pojedini frazemi mogu imati inačice. Unutarfrazemske se razlike općenito javljaju kao posljedica težnje za frazeološkim obnavljanjem, raznolikošću i slikovitošću. Osim te općejezične tendencije, frazemska varijantnost očituje pripadnost pojedinog frazema određenim mjesnim govorima, s različitim dijalektnim značajkama, osobito na fonološkoj i morfološkoj razini. Upravo zbog te činjenice autorica frazemske inačice prikazuje prema jezičnim razinama na kojima se ostvaruju. Leksičke se inačice ostvaruju alternacijom istoznačnih i bliskoznačnih leksema (označene su oblim zagradama): *ravan (uspravan) ka svića (šterika)* ili alternacijom neistoznačnica, a pritom je frazemske značenje isto: *đava odnija {i} tavu i rađu (jaja, mišaku)*. Kvantitativne inačice (označene vitičastim zagradama) nastaju uvrštavanjem odnosno izostavljanjem pojedinih sastavnica: *daj (podaj) dite materi {a balun Ajduku}!* S obzirom na fonetske razlike među mjesnim govorima, frazemi se ista značenja ostvaruju u fonetsko-fonološkim inačicama. Na razini

ostvaraja suglasnika inačice su potvrđene u rasponu od oslabljene artikulacije do potpune redukcije samoglasnika (*Ne bi reć da je sutra Bošč*), u refleksu jata – prevladavajućeg ikavskog i sporadičnih jekavskih ostvaraja, u alternacijama sljedova **an > en**, **on > un** (*On je suvo zlato; Vidiće un svog Boga*). Na razini ostvaraja suglasnika potvrđene su sporadične zamjene suglasnika **lj** suglasnikom **j** (*Ko da je u zemju (zeml'u) propala*). Nepostojanje glasa **h** rezultira zamjenom sa suglasnicima **v**, **k** ili **j** ili redukcijom (*Juva/Juka t' govori sto jezika; Baza selon ka du; Izda ga duv; A ja umra o straja/stra*), a zamjetne su i zamjene glasa **f** glasovima **v** ili **p** (*Puka mi je film/vilm*). Morfološke inačice ovise u sustavu mjesnoga govora, a uvjetovane se pripadnošću deklinacijskim tipovima, variranju akuzativa i partitivnoga genitiva, razlikama u gramatičkim morfemima pojedinih padeža, uporabom određenog ili neodređenog pridjeva, variranjem roda ili broja u imenica. Tvorbene se inačice tiču prefikslnih razlika u frazemskim sastavnicama ili različitih sufikasa, osobito onih za tvorbu deminucije i augmentacije. Sintaktičke inačice ne odražavaju toliko značajke pojedinih govora, već nastaju općenito uporabom različitih padežno-prijedložnih sveza.

Nakon strukturnog aspekta raščlambe frazema autorica govori o semantičkim odnosima među frazemima. Utvrđuje antonimiju sa strukturnom podudarnošću (*imat dobro grlo: imat slabo grlo*) i antonimiju bez strukturne podudarnosti (*slagat se ka rozi u vrići: ka nokat i meso [bit, držat se]*). Autorica u frazeološku sinonimiju ubraja istoznačne i blisko-

značne frazeme, a s obzirom na strukturu dijeli ih na sinonimne frazeme s podudarnom strukturom (*pala sikira u med komu: pala kašika u mast komu*) i bez podudarne strukturne. U potonje ubraja frazeme objedinjene jednakim frazeološkim značenjem, npr. u značenju 'istući koga': *dat u jaketu komu, dovatit u ruke koga, naučit pameti koga, sredit koga ka Švabo Bosnu, zatuć koga ka brokvu* itd.

U kraćem pododjeljku *Frazeološke višeznačnice* autorica bez dodatnih objašnjenja navodi nekoliko primjera frazema, od kojih svaki ima dva značenja. Budući da se radi o frazemskim jedinicama koje imaju različita značenja i ni jedne zajedničke značenjske sastavnice, riječ je zapravo o frazemačkoj homonimiji. Mnogštvo primjera iz rječnika može potvrditi i frazeološku polisemiju (višeznačnost).

Frazemi su više od ostalih jezičnih jedinica vezani uz narod u čijem su jeziku nastali. U stanovitoj su mjeri preslika sličnih struktura iz drugih sustava ili pak sadrže sastavnice iz sustava s kojima je pojedini jezik bio u dodiru. Kad je riječ o frazeologiji novoštokavskih ikavskih govora, vidljivi su tragovi talijanskog jezika, točnije venecijanskog dijalekta, i turskoga jezika. Jednako tako frazeologija stalno prima elemente ili cijele frazeme iz drugih hrvatskih dijalekata ili standardnoga jezika i fonološki ih i morfološki prilagođava. Prilagođene se posuđenice ponašaju kao i domaće riječi i preuzimaju ulogu nosive ili nenosive riječi u frazemu, samostalno ili kao varijante štokavske jednakoznačnice ili bliskoznačnice. Rjeđi su frazemi preuzeti u petrificiranom obliku (*tuta forca, šćeto-neto*). Frazemi

novijeg postanja prošireni su u ovim govorima putem različitih oblika javnoga života.

Frazemi novoštokavskih ikavskih govora, konstatira autorica, po svome se sastavu i strukturi ne razlikuju od frazema u ostalim hrvatskim podsustavima. Na planu izraza razlikuju se od frazema u drugim hrvatskim govorima po fonetsko-fonološkim i morfološkim značajkama svojstvenim za pojedine govore. Ta pak činjenica otvara jedno ne samo tehničko, već mnogo više funkcionalno pitanje. S obzirom na to da inherentna prozodijska obilježja imaju distinktivnu ulogu i da su pokazatelj osebnosti govora u odnosu na druge govore (sic!), uvrštenjem prozodijskih znakova bila bi se dobila potpuna slika o izraznoj strani frazema. Osim univerzalnih sadržaja, frazemi izražavaju niz specifičnih značenja. Temeljeni na folklornim motivima petrificiraju poruke i stavove sredine u kojoj izraštaju. Tako su i u ovome rječniku zabilježeni frazeološki lokalizmi. Da bi se utvrdilo što je u frazeologiji lokalizam, potrebna su veća komparativna istraživanja. Pouzdan pokazatelj frazemskih lokalizam je onimska sastavnica.

Teorijsko-objasnidbeni dio frazeološkog rječnika sadrži još poglavlje naslovljeno *O rječniku frazema*, u kojemu su prikazana načela strukturiranja rječničkoga dijela i upute za pronalaženje i iščitavanje frazema. S obzirom na to da unutar sustava čija se frazeologija opisuje postoje fonetsko-fonološke i morfološke razlike, autorica uvodi pojmove pod nazivima **uopćeni frazem** i **uopćeni leksem**. Prvi se naziv odnosi na oblik frazema koji je najčešće potvrđen u

novoštokavskim ikavskim govorima, iz kojeg se mogu izvesti i razumjeti drugi različiti potvrđeni oblici istoga sadržaja. Naziv uopćeni leksem označava u novoštokavskom ikavskom najčešće potvrđen leksem iz kojeg se mogu izvesti i razumjeti drugi potvrđeni oblici istoga sadržaja.

Glavni se dio knjige sastoji od dvaju rječnika. Prvi dio, naslovljen *Rječnik frazema* (123-358), strukturiran je na jednostavnim kriterijima po kojima su frazemi raspoređeni i obrađeni. Dosljedno provedeno leksikografsko načelo omogućava jednostavno snalaženje: ako frazem ima imenicu, obrađuje se pod imenicom kao nosivom riječi; ako ima više imenica, kao nosiva riječ uzima se prva imenica. Nakon imenica kao nosive riječi slijede poimeničeni pridjevi, pridjevi, prilozii, brojevi, zamjenice i glagoli. Nosiva riječ predstavlja nadnatuknicu, a ona je uopćeni leksem. Potvrđeni leksemi koji se fonološki ili fonetski razlikuju od uopćenog leksema u jednom se slučaju navode na njihovim abecednim mjestima s uputnicom na uopćeni leksem. Frazemi koji u istom govoru imaju različite izraze za isti sadržaj obrađuju se na dvama mjestima, pod oba uopćena leksema u zajedničkom uopćenom frazemu, a odgovarajući primjeri navode se samo kod odgovarajućeg uopćenog leksema. Frazemske sastavnice za koje autorica pretpostavlja da su značenjski neprozirne, osobito ako su stranog podrijetla, objašnjene su u podrubnim bilješkama. Kad je isti sadržaj u raznim govorima ostvaren različitim gramatičkim oblicima iste riječi, u uopćenom se frazemu autorica odlučuje

za najčešće potvrđeni oblik. Kada je od više potvrđenih oblika jedan jednoznačan, a drugi su višeznačni, autorica se odlučuje za jednoznačne bez obzira na njihovu uporabnu učestalost. Ispod abecedno poredanih nadnatuknica slijede frazemske natuknice, tj. «uopćeni frazemi» koji sadrže nosivu riječ iskazanu nadnatuknicom. Frazemske se natuknice znakom jednakosti povezuju s tumačenjem značenja. Definicije su jasne i precizne. S obzirom na činjenicu da frazemi uključuju više dodatnih, ekspresivnih i konotativnih značenja, da bi se prenijelo cjelovito značenje, obično je navedeno više sinonimnih parafraza ili se u kosim zagradama daju obavijesti o funkciji frazema (npr. / prijatnja/ psovka). U homonimnim su frazemima značenja obročana. Svi uneseni i obrađeni frazemi imaju ovjeru u kontekstu s oznakom o govornome punktu u kojem je realizacija potvrđena.

Frazemska je natuknica dobro opremljena, osmišljena i protumačena, a dosljedno primijenjen funkcionalan grafički instrumentarij koji čine različiti tipovi zagrada, slova i interpunkcije osigurava da se s malo informativnih uputnica pruži najviši stupanj obavijesti o unutarfrazemskoj sinonimiji, leksičkoj, fonološkoj i gramatičkoj varijantnosti, o fakultativnim sastavnicama, rekaciji i semantičko-sintaktičkim ograničenjima frazema.

Drugi dio rječnika čini odjeljak naslovljen *Značenjsko kazalo s popisom sinonimnih frazema* (359-472). Ovaj je rječnički dio strukturiran na načelu koncepata, tako da se u nadnatuknici nalazi riječ koja najbliže određuje značenje frazema. Ispod nadnatuknice redaju se frazemska značenja, potom slijede frazemi. Na

istoznačne frazeme upućuje grafički znak ◊. Frazemi su navedeni u uopćenom obliku. Ako više frazema ima jednako značenje, ono se navodi samo kod prvoga. Sinonimni su frazemi abecedno poredani jedan uz drugi. Pod istom su nadnatuknicom i bliskoznačni frazemi. Frazemi koji imaju više bliskih značenja (u rječniku se i formalno prepoznaju po interpunkciji, odvojeni su zarezom) ili udaljenih značenja (odvojeni su točkom sa zarezom), nalaze se pod više nadnatuknica. Homonimni se frazemi nalaze pod više nadnatuknica, ali se svaki put navodi samo jedno od značenja. U *Značenjskom kazalu* ne navode se ostvaraji u pojedinom govoru, njihove potvrde i objašnjenja nepoznatih riječi. Takve podatke sadrži *Rječnik frazema*.

Knjiga je opremljena kartama, popisom i tumačenjem korištenih kratica, popisom literature s 82 bibliografske jedinice i sažetkom na hrvatskome i engleskome jeziku.

Ovaj je frazeološki rječnik u hrvatskome jezikoslovlju prvi u dvojakome smislu. Prvi je veći dijalektni rječnik, u cjelini koncepcijski čist i jasan, te metodološki dosljedan. Opremljen mrežom odrednica, rječnik udovoljava suvremenim leksikografskih kriterijima. Autorica je u njegovoj sadržajnoj i tehničkoj organizaciji imala obrazac u Hrvatskome frazeološkom rječniku (2003), ali je zbog specifične dijalektne građe i unutarfrazemskih inačica potvrđenih na terenu morala osmisлити i provesti nove modele organizacije frazemske natuknice. Učinila je to implementacijom dvaju pojmova koje naziva uopćeni frazemi i uopćeni leksemi. Na taj je način

pronašla mjeru između leksikografske ekonomičnosti i funkcionalnosti te raslojenosti frazema uvjetovane dijalektnim značajkama. Drugi rječnički dio – *Značenjsko kazalo s popisom sinonimnih frazema* - organiziran na načelu konceptata prvijenac je u hrvatskoj leksikografiji. Nema dvojbe da će ovaj leksikografski dobro osmišljen rječnik,

osim krugu stručnjaka, biti zanimljiv i jezikoslovnomanjeupućenim korisnicima. Autorica uvodno najavljuje da se «u nastavku obrade istraženih govora priprema ... niz knjiga o dijalektnoj frazeologiji». Ovom je knjigom u tom projektu jamačno napravila prvi korak.

Marija Turk

IZ DIJALEKTOLOGIJE NOVOŠTOKAVSKIH IKAVSKIH GOVORA

Zasebna je cjelina u knjizi Mire Menac - Mihalić opsežan rad pod naslovom *Karakteristike novoštokavskih ikavskih govora u Hrvatskoj* (11 - 103) koji dopunjuju i ilustriraju dijalektološke karte (475-493): Karta 2 (*rest- rast*), Karta 3 (*greb- grob*), Karta 4 (*završno -l u pridjevu radnom*), Karta 5 (*č, č̣*) Karta 6 (*f/ v/ p*), Karta 7 (*lj > j*), Karta 8 (*-iji / -ji*), Karta 9 (*šč/šč̣ - žž, št - žd*), Karta 10 (*množina: duga/ kratka*), Karta 11 (*ljd. a-vrste: -on/-en; -on,-en*), Karta 12 (*DLI mn.: Vrsta a i Vrsta i : -in, Vrsta e : -an/-on; Vrsta a i Vrsta i : -ima, Vrsta e : -ama*), Karta 13 (*DLI mn. imenica oči i uši: -in/-ima/ -imon / -iman*), Karta 14 (*Aorist*), Karta 15 (*Prezent glagola ič*), Karta 16 (*Prezent glagola moć*), Karta 17 (*I zamjenica ja i ti*), Karta 18 (*D, L jd. ž.r. pridjevsko-zamjeničke deklinacije: -on/ -oj*), Karta 19 (*Pokazne zamjenice: taj/ ovi/ oni/ ni*), Karta 20 (*Odnos određenoga i neodređenog oblika pridjeva*). Ovome radu u širem smislu pripadaju i segmenti knjige: *Uvod* (str.7), *Obradeni novoštokavski ikavski govori, kratice,*

smještaj, ispitivači i godina istraživanja (str. 8), te *Karta 1* (str. 9).

Rad sadrži popise, opise i oprimjerenja jezičnih pojavnosti u onih 14 mjesnih govora u Lici i Dalmaciji, u kojima je M. Menac-Mihalić prvotno uz pomoć studenata istraživala frazeologiju. Riječ je o govorima koji se po dijalektološkoj klasifikaciji (pri kojoj se pojedinačni mjesni govori po međusobnim jezičnim podudarnostima i razlikama svrstavaju ponajprije u skupine govora, potom u dijalekte i u narječja), razvrstavaju u skupine govora (dade se naslutiti da ih je u ovome slučaju otprilike 8), koje (zajedno s drugim skupinama govora) ulaze u sastav novoštokavskoga ikavskoga dijalekta.

Rad se sastoji od četiri poglavlja pod oznakama: 1. *Fonologija*, 2. *Morfologija*, 3. *Iz tvorbe* i 4. *Iz sintakse*.

Poglavlje 1. *Fonologija* čine dvije cjeline: 1.1. *Samoglasnici* i 1.2. *Suglasnici*, svaka s tri podcjeline: u prvoj je od njih predstavljen inventar fonema, u drugoj su